

80'Lİ YILLARDA TÜRKİYE'DE FEMİNİZM

S ö y l e ş i :

Ayşe Düzkan, Meltem Ahıska

MELTEM AHISKA: Feminizm, Türkiye'de 80'den sonra ortaya çıktı, kendini ifade etti – çok daha önceki feminist tecrübeleri bir yana bırakarak konuşuyorum. Muhafız hareketlerin yükseldiği dönemler olarak, 60'lar, 70'ler olarak bakarsak, feminizm 80 sonrasına ait. Sosyalist hareketin dağıldığı, dağıtıldığı ve giderek yok olmaya yüz tuttuğu bir dönemde ortaya çıktı feminizm. Üstelik hem sosyalistler hem de toplum için biraz aykırı bir hareket olarak görüldü, çok tepki çekti ama aynı zamanda da çok tartışıldı, gündemde oldu. 90'lı yıllara girdiğimiz bugünlerde ise daha farklı bir durum var. Aradan neredeyse 10 yıl geçti ve bugün feminizm, belki kendi başına feminizm değil, ama gündeme getirdiği konular, yani "kadın meselesi" toplum için daha tanıdık bir hale geldi. Magazin dergileri, popüler kadın dergileri bu konulara el attılar, yaygınlaştırdılar. Kadın Bakanlığı diye bir girişim oldu ve hatta bir zamanlar feministlerin kullandığı sloganları kendilerine mal etmeye çalıştılar. Hatırlarsın, 91'de bakanlık tarafından 8 Mart için hazırlanan kutlama programında bu sloganlar yer alıyordu. Gayet eklektik ve anlamlarından hayli boşalmış bir şekilde. Öte yandan, bugün bazı solcu örgütlenmeler içinde "kadın meselesi"ne yer vermek çok önemseniyor. Bir tür çağdaşlığın ölçütü gibi. Hatta solcuların toplantılarında, "niye burada kadınlar yok, kadınlar da konuşsun" gibi tepkiler oluyor. Şu anda böyle bir duyarlılık var gibi görünüyor. Ama bir yandan da feminizmin kendini ifade ettiği alanlar sanki azaldı, daha doğrusu kendi örgütlenmeleri, kendi dergileri yok ortada. Sen bu durumu nasıl değerlendiriyorsun?

AYŞE DÜZKAN: 80 sonrası feminizmin ortaya çıkışı çok tartışıldı, çok şey söylendi. Şirin Tekeli'nin söylediği bir şey var, biraz katılıyorum buna. 80 sonrası sosyalist örgütlerin zayıflaması feminizmin ortaya çıkışını belki kolaylaştırdı ama daha önce de feminist kadınlar vardı. Daha sonra feminist örgütlenmeleri gerçekleştiren kadınlar, bundan önce de kadın örgütlenmeleri yapmaya çalışıyorlardı. *Kadınca* vardı, onu okuyan kadın-

lar vardı. Aslında 80 darbesi olmasaydı bile, feminist örgütlenmeler olacaktı, diyor Şirin. Bir ölçüde katılıyorum. Diğer yandan 80 öncesi Türkiye'de iç savaş olduğunu düşünüyorum. İç savaş gibi koşullarda böyle şeyler zor zaten. Yani Türkiye tuhaf bir ülke. Her şey 80'den sonra ortaya çıktı belki. Anarşizm 80'den sonra ortaya çıktı, Lenin'i eleştirmek 80'den sonra ortaya çıktı, hatta belki sosyal-demokrat teori bile 80'den sonra ortaya çıktı. Bu bir yana, ama feminizmi ya da kadınların mücadelesini engelleme konusunda sosyalistlerle, mesela devletin çok farklı olduğunu düşünmüyorum. Çünkü bizim açımızdan bakıldığında, iki taraf da erkeklerin tarafı. Tabii devlet daha kötü bir şey, çünkü sosyalistler henüz iktidarda değiller. Fakat özel olarak kadınlardan yana olduklarıyla ilgili bir şey yok.

Sosyalistler ne zaman kadın tarafı olmuşlar da bunu şimdi ifade ediyorlar? Ayrıca Türkiye solunda şöyle bir şey var: Türk solu eskiden Kürt mücadelesine de karşıydı. Kürtler ayrı örgütlenmeye başladı, şimdi herkes Kürt mücadelesinden, Kürtler'in bağımsız örgütlenmesinden söz ediyor. Kadın örgütleri de kadınların bağımsız örgütlenmesinden söz ediyor. Ortada paradoksal, hatta matrak bir şey var, çünkü öncülük iddiasında olmayan Marksist hareket yok Türkiye'de. Ama hepsi de işin kıcına takılırlar, yani hep olayların arkasından giderler. Şimdi başka bir şey patlasın Türkiye'de, daha ne patlayabilir bilmiyorum, sosyalistler hiç akıllarında yokken bu konuda yazmaya başlarlar. Kendi gündemini oluşturmuş bir şey değil sosyalizm Türkiye'de.

Tabii devlet kendi gündemini yaratmış bir şey. Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte zaten devletin kadınlara yönelik bir politikası var. Resmi politikanın alanlarından biriydi bu konu ve tabii bu konuda alternatif ya da düzen dışı bir politika üretilmeye başlanınca, o eski politika da hortladı bence. Bunlar anlaşılır şeyler. Şimdi bizim karşımıza ne zaman Kemalistler, Kemalist kadınlar çıkıyor? İşte Nermin Abadan, "Bir gün uyuyordum, Atatürk geldi, başımı okşadı, 'başaracaksın kızım,' dedi, beni okula gönderdi," gibi hikâyeler anlatıyor. İşin ilginç yanı devletin niçin kadınlara yönelik politika yaptığı konusunda, feministler çıkana kadar, kimse bir şey söylememiş Türkiye'de. Bu konuda yazmaya Şirin Tekeli filan başladı. Niye Türkiye'de devlet, Cumhuriyet kurulurken kadınlara yönelik politika yapmış, niye özgürleştirici şeyler söylemiş, bunların anlamı ne? Bunları feministler düşünmeye başladı.

Türkiye'de tuhaf bir şey var. Devlete en karşı olanlar devleti çözümlemiyor, bu Cumhuriyet nasıl kuruldu diye bir analiz çabası yok. Bunlar da yeni tartışılan şeyler Türkiye'de. Ama tabii bir on yılı devirdiğimizde, ciddi bir kuşatma altında olduğumuzu düşünüyorum. Sosyalistler, Kemalistler, Müslümanlar, liberaller... geniş bir kuşatma altındayız. Türkiye'nin

son on yılına baktığımda, en önemli iki dinamikten biri olduğunu düşünüyorum kadın hareketinin. Bir de Kürt hareketi... Türkiye'nin çehresini çok değiştiriyor. İslamcılar da Türkiye'nin çehresini çok değiştirmeye başladı, ama İslamcılık nereye doğru değiştiriyor, bundan çok emin değilim. Ama kadın hareketi de çok değiştirdi şu son on yılda Türkiye'nin çehresini diye düşünüyorum.

M. AHISKA: İstersen nasıl değiştirdiğine daha sonra girelim. Daha önce başka bir şey sormak istiyorum. Bu hareketlerin, özellikle kadın hareketinin gelişimiyle kapitalizmin gelişimi arasında nedensel değilse de bir bağlantı kurmak mümkün gibi geliyor bana. Yani kapitalizmin var olan bütün geleneksel bağları çözerek, her şeyi kendi içine, piyasaya çekmesi yeni kimliklerin oluşumunda çok önemli. Bir yandan özgürleşmenin temellerini atan ama bir yandan da yeni baskı mekanizmaları kuran bir süreç bu. Örneğin kadınların çalışma hayatında daha çok yer alması, piyasa içinde yer alması gibi şeyler... İsyan eden, ya da kendi adına konuşan kadın kimliklerin oluşmasında bunun payı var mı sence? Varsa, Türkiye'de bu nasıl yaşandı?

A. DÜZKAN: Bunun anlamlı olduğunu düşünüyorum. Mesela kadın basınının oluşumu beni çok ilgilendiriyor. Yani *Elele*, *Kadınca* gibi dergilerdeki gelişmeler bence çok önemli. Kadınlara yönelik yayın yapan dergiler belli bir tür okura sesleniyor. Yeni bir okur bu. Çalışan, kimi evli, kimi de yalnız yaşayan bir şehirli kadın kitlesi oluştu Türkiye'de. Bu basın onlara sesleniyor ve satıyorlar, kendilerini finanse edebiliyorlar. Bu da gerçek bir desteğin belirtisi. Ama toplumun bu açıdan analizi, kadınlar ne kadar piyasaya çıktılar, son on yılda mı çıktılar, ne zaman çıktılar? Bunlar benim çok bildiğim şeyler değil.

M. AHISKA: Bu konuda çok fazla bir çalışma da yok.

A. DÜZKAN: Sanmıyorum. Ama bu şehirde, artık çalışan, yalnız yaşayan ya da evli olan ama evlilikten geçinmeyen kadınların olduğunu gözlemleyebiliyorum. Bunun da feminizm açısından önemli bir potansiyel olduğunu, kullanılmayan bir potansiyel olduğunu düşünüyorum. Ama şunu söylemem lazım, feminizmden yola çıkarak Türkiye'ye baktığımda, kapitalizmi görmüyorum, patriyarkayı görüyorum, erkek egemenliğini görüyorum. O yüzden, kapitalizm içindeki değişimlerden çok, Türkiye'de patriyarka nasıl değişiyor, bunun uygulanma biçimleri nasıl değişiyor, aile kurumu nasıl dönüşümlere uğradı –son on yılda değil de, çekirdek aileye ge-

çiş açısından– bunlar daha çok ilgimi çekiyor.

M. AHISKA: Peki, patriyarkayı nasıl tanımlıyorsun? Kapitalizmle ilişki içinde mi, yoksa tümüyle farklı ve bağımsız bir sistem olarak mı?

A. DÜZKAN: Tabii ilişki içinde. Ama başka bir şey, aynı şey değil. Yani, başka bir üretim biçimi olarak tanımlıyorum. Eklemlenmiştir, son derece iç içe geçmiştir, ama şu çok önemli benim açımdan: Patriyarka, kapitalizm sürsün diye var değil, hatta yer yer bunlar birbirleriyle çelişen şeyler ve sistem demek doğru mu bilmiyorum ama, birbirlerine ödünler vererek yürüyen iki sistem bunlar. Yani kadınlar, kapitalizm yürüsün diye evde çalışıyor değiller. Tam aksine, kadınlar evde çalışıyorlar, kapitalizm bunun tersini zorluyor, dışarı çıkarıyor kadınları bir şekilde, bunun alanını sağlıyor, çünkü kadınlar kapitalizm için ucuz emek. Biz kadınların dünyaya baktığımızda gördüğümüz ilk şey patriyarka. Kapitalizm de kadınları sömürüyor, kullanıyor... Bir sürü şey söylenebilir ama bundan önce patriyarka nasıl dönüşümler geçiriyor, buna bakmak lazım.

M. AHISKA: Bu söylediklerin daha çok maddi koşullarla ilgili. Bir de bunun kültürdeki, ideolojideki boyutları var. Yani, kadınlar evden çıktıklarında nasıl bir hayatla karşılaşılıyor? İşyerinde de benzer bir ideoloji yok mu? Bu noktada patriyarkanın kapitalizmle eklenme tarzı çok önemli geliyor bana, çünkü "bütün bağları çözme eğiliminde" dediğin kapitalizm bazı bağları, bazı ilişki biçimlerini çözmiyor. Yine kadınlar ikincil konumda, yine erkeğe tabi ve işyerinde de bu durum kullanılıyor.

A. DÜZKAN: Kapitalizm dünün işi şu dünyada. Patriyarka ise çok eski bir sistem. Kapitalizm tabii ki onu çözmiyor, niye çözsün ki? Kapitalizm ne işine gelirse onu kullanıyor; bulduğundan hareket eden, bulduğunun üzerine gelişen bir düzen kapitalizm. Kapitalizm, patriyarkayı bulmuş, zaten dünyadaki bütün üretim biçimleri patriyarkayı bulmuş.

M. AHISKA: Ama kapitalizmin gelişimi kadınları bir şekilde etkiliyor dedik.

A. DÜZKAN: Kapitalizm kadınları evin dışına çıkarıyor, yeni bir geçim alanı, patriyarka dışında bir geçim alanı sunuyor. Şimdi bizim konuşmaya başlamamızla yeni bir söz oldu artık bu ülkede: Başka bir hayat vardır. Dışarı çıkıp çalışırsın, sonra belki kendine bir hayat kurabilirsin, belki yine kocanla, yine çekirdek aile içinde kalarak, farklı bir hayat kurabilir-

sin. Türkiye'de son on yılda feminizmin sağladığı en önemli şey bence bu. Şehirli kadınlara bu imkânı hatırlattı, ve bu meşru bir şey, sözü edilir bir şey oldu. Yani artık TV'de, her yerde, medyada –ki ne medyanın içindedir, ne dışındadır, medyanın dışında kalınabilir mi... alternatif gözüken şeyler çok şüphe ettiğim şeylerdir benim– bu imkân fark ettirildi. Başka bir hayat mümkündür. Bu biraz yüzeysel, biraz genelgeçer bir şey gibi oluyor ama nasıl, işçiler için örneğin sendikalar veya sosyalizm başka bir hayatın, başka bir dünyanın habercisi ise, bu da böyledir. Ve her şey burada başlar. Bu patrona çalışmaktan başka bir şey mümkündür hayatta, haklarımızı bir araya gelip koruyabiliriz, sendikalı olunabilir falan... Sonuç olarak işçi için bireysel bir şey bu, kendi hayatıyla ilgili. Kadınlar için de böyle bir umut oldu... Ama bunun örgütlenmesini nasıl yapacağız?

M. AHISKA: Ben de tam bu noktaya gelmek istiyordum. Bence feminizm Türkiye'de, belki dışarıda da, ama özellikle Türkiye'de çok önemli bir noktaya geldi. O da, işte bu maddi temelleri, yani, kadının çıraklık durumlarından gelen kendine özgü ezilmesini ve nesnel çıkarları ortaya koymak. Nasıl ki sendikalar işçinin nesnel çıkarlarını örgütleyen kurumlarsa, kadın hareketi için de bu çok önemli geliyor bana. Ama feminizm bundan daha farklı bir şey... Feminizmde politik bir bilinçten söz ediyoruz. Bu nesnel çıkarlar temelinde oluşan zeminin, politik bir dolayım la başka bir bilince geçmesi, yani işçilerin sosyalist olması gibi bir bilince geçmesi... İşçiler kendiliğinden sosyalist olmuyorlar. Aynı şekilde kadınlar da eziliyorlar ama kendiliğinden feminist olmuyorlar. Bu politik dolayımın kurulması ve örgütlenmesi gerekmiyor mu?

A. DÜZKAN: Tabii, tabii onu kurmak gerek. Feminizm kendi geleneği olan bir hareket, ama hem total olmamaktan dolayı, hem de total teorilerden yola çıkmadığı için, tabir caizse, enternasyonal olmayan bir hareket. Dünyanın her yerinde feminizm var ama herkes başka bir şey söylüyor. Bu bence aynı zamanda bir imkân feminizm için. İmkân ama işin başında çok zorlaştırıcı bir şey. Feminizm, ayrılığı tanımanın imkânı, yani farklı ırklardan, farklı uluslardan, farklı kültürlerden kadınların ortak bir ezilmişliğe karşı çıkarken ayrılıklarını korumalarını sağlayabilen bir şey. Bir sürü ülkede, örneğin İngiltere'de –biraz daha iyi bildiğim bir yer olduğu için söylüyorum– İrlandalı kadınlar ayrı örgütleniyor, kahverengi kadınlar ayrı örgütleniyor, siyah kadınlar ayrı örgütleniyormuş. Bu bir bölücülük olarak görülüyor. Bu belliydi, böyle olması gerekiyordu, çünkü farklı yaşıyoruz biz, yaşadıklarımızdan söz ediyoruz, deniyor. Bu yüzden son derece ayrılmış örgütlenmeler var... İrlandalı lezbiyen kadınlar gibi.

Bu bir imkân bence. Çünkü total bir ezilmişlik olduğunu düşünmüyorum. "Total bir baskı var, total bir düzen var, insanlar da onun altında eziliyorlar" düşüncesi, anarşizmin zaafı. Anarşizm bunun dışında çok imkânlı bir şey, şu ayrılıkları tanısa çok imkânlı bir şey olacak bence. Örneğin kapitalizmde patron da eziyor, devlet de... ama erkekler eziyor dedirtmek çok zor bir sürü insana. Bir türlü erkekler eziyor denmiyor. Birileri eziyor ama kim belli değil, erkek egemen düzen deniyor, heteroseksüeller eziyor falan deniyor ama bunun da günahı kimsenin üzerine kalmıyor. Bütün bunlar da var ama, herkes bir şekilde, bazı durumlarda bir tarafta, bazı durumlarda öbür tarafta.

M. AHISKA: Bunlar çok da statik kimlikler değil.

A. DÜZKAN: Sınıflar arası geçişlerin çok olduğu Türkiye'de, herkes bir işçi, bir küçük burjuva, bir patron olurken, sonra yine çalışan olurken statik değil. Ama sınıfsal ayrımların daha oturduğu toplumlarda aslında statik. Yani ya beyazsın, ya zencisin, ya kadınsın ya erkeksin, ya işçisin ya patronsun, ya küçük burjuvasın. Bunlar değişmeyen şeyler. Ama insan her ilişkide bir de başka bir taraf. Yani işçi olarak ezilmiyor da kadın olarak eziliyor, ya da işçi olarak ezilen erkek karısını eziyor. Bu çok önemli bence.

M. AHISKA: Şimdi bunun politikası nasıl yapılır konusuna geçelim. Çünkü bütün bu söylediklerin, dünyada bir erkek ideolojisi olarak gelişen Aydınlanma'nın karşısına çıkan şeyler. Yani, bütün herkes için iyi ve doğru olana, İnsan Hakları Beyannamesi'ne karşı çıkan bir sav. Daha görece kimliklerden, farklı konumlardan söz ediyoruz. Bu farklı konumlardaki insanların, özellikle de kadın hareketi içinde bu farklı kadınların birbirleriyle buluşmaları nasıl sağlanabilir? Feminizmin politik dolayımıyla bunların arasında bir ilişki kurulabilir mi? İşte kadın hareketi içinde değişik konumlarda kadınlar var... siyahı, kahverengisi... bunlar yaşadıklarını aynı şekilde hissetmiyorlar.

A. DÜZKAN: Maddi olarak da aynı durumda değiller.

M. AHISKA: Peki, bunların hepsini birleştirecek bir feminist politika mümkün mü?

A. DÜZKAN: Böyle bir toptan politikanın mümkün olacağını sanmıyorum. Feminizm zaten kampanyalarla yürür, isteyen o kampanyalara ka-

tılır ama herkes ayrı ayrı örgütlenmiştir. Bazen bir kampanya için bir araya gelinir. Onun dışında küçük gruplar vardır. Bazen işe yönelik olarak örgütlenmiş gruplar, bazen sadece bilinç yükseltmeye yönelik olarak örgütlenmiş gruplar, bazen sadece bir şey yazmaya, bir şey tartışmaya yönelik olarak örgütlenmiş gruplar. Fakat hiçbir şey kalıcı değil, kampanya da kalıcı değil. Örneğin Türkiye'de bugün Mor Çatı'yla uğraşan kadınlar var, bu işle uğraşıyorlar. Ama dayağa karşı yürüyüş oluyor, herkes geliyor. Belki bu daha genel bir şey, bütün kadınları ilgilendiren bir şey. Ama Mor Çatı'da olmak başka bir şey. Benzer şekilde Kadın Kütüphanesi ile uğraşan kadınlar var. Örgütlenme bunlar aslında. Başka şeyler de var. Türkiye'de feminizmden arda kalan kurumlar oldu ama kurumlaşmamış şeyler de var. Bir ara kadınlar cinsel tacize karşı bir araya geliyorlardı, sonra dağıldılar. O kampanya bittiyse, amacına ulaştığı düşünülüyorsa, dağılmaları normal bence. Yani bir örgütsüzleşme değil bu.

M. AHISKA: Ama ben hâlâ bir noktada bir açmaz görüyorum. Bu farklılık konusu, son zamanların en gözde konularından biri. Örneğin post-feminizm de bundan söz ediyor. Ama bu farklılıkları temel alan düşüncelerde, farklılık, sonuçta birbirini anlaması mümkün olmayan tekilliklere indirgeniyor.

A. DÜZKAN: Orda başka bir şey var, orda depolitizasyon var. Çünkü sonuçta herkes kendi kurtuluşu, kendi şahsi kurtuluşu için mücadele eder anlamına geliyor. Ama şunu fark ettiğim için feministim ben; tek başına kurtuluş olmaz, bir kadın olarak tek başına kurtulmak mümkün değildir. Çünkü en kaba ve klişe anlamıyla bu bir düzen sorunudur. O zaman, bu düzenden ezilen birileriyle bir araya geleyim ki bu işi yapabileyim. Tek başına olmaz. İstedikim kadar özgürleşme sağlayayım kendime, kurtulamam. Post-feminizmde farklılıkların bir araya gelmemesini sağlayacak şekilde öne çıkarılması var. Hiç ortak nokta aramıyorsun, sadece farklardan söz ediyorsun. Ama hayatta hem farklılıklarımız var, hem de ortak noktalarımız. Açık bir şey bu.

M. AHISKA: Ben bu ortak noktaları hem geçmişe hem de bugüne yönelik olarak sormak istiyorum. Feminizmin bu on yılı içinde, bu ortak noktalar bulunabildi mi, nasıl farklılıklar vardı ve bu farklılıklar nerelerde bulundu, nerelerde bulunamadı? Bu farklılıklar, örneğin entellektüel olan kadınlarla olmayan kadınlar, ya da Kürt kadınlarla Türk kadınlar arasında nasıl yaşandı ve bugüne baktığında nasıl yaşanabilir?

A. DÜZKAN: Şöyle bir handikapla başlandı bence. Türkiye'de kadın hareketini başlatan, ilk uzun yıllar boyunca içinde yer alan kadınların çoğu ya entellektüel ya solcu, ya da eski solcu. Sosyalizmde uyduruk ve sahte bir "hepimiz biriz" duygusu veren bir şey vardır. Bu kadınlar o duyguyla geldiler feminizme. Ama bazı kadınlar az para kazanıyor, bazı kadınlar daha fazla para kazanıyorlar, bazıları evli, bazıları evli değil... bazıları entellektüel, bazıları değil... bunlar hissedildi. Ama bunların üzerinde konuşulduğu bir süreç olmadı. Ancak ufak tefek şeyler üzerinde duruldu. İşte, bazı kadınlar daha rahat konuşabiliyorlar falan. Otorite çalışması çok yapıldı feministler arasında. Anarşistlerden çok feministler otorite tartışması yaptılar Türkiye'de. Yani bazı kadınlar var, yıllarca hocalık yapmışlar, tabii ki konuşmayı daha iyi biliyorlar. Üniversitede ders vermiş kadınlar daha çok konuşabiliyor.

M. AHISKA: Onlar bu yüzden eleştirildiler de bildiğim kadarıyla.

A. DÜZKAN: Tabii, tepki gördüler. Otorite tartışması oraya varan bir şey. Çözücü bir şey değil bence. Niye bu farklılıklar var, bu farklılıkları nasıl yaşarsınız sorusuna dönüştürülemediğinde, bazı insanlar otoriteyle suçlanır, bazıları mağdur hissederler kendilerini. Anlamsız bir şey, haksız bir şey demiyorum ama çözücü değil bence. Hiyerarşinin, otoriteyi eleştirmeyeyle çözülemeyeceğini düşünüyorum. Çözülebileceğini düşünseydim, cidden bir Ateş Hırsızı olurum. Türkiye'de sosyalizmi tartışmaktan buralara gelemiyoruz; bu en önemli zaatlardan biri. Sosyalizmle feminizmin ilişkileri, sosyalizm nasıl yanlış bakmıştır gibi konular dışında derinleşilmedi. İnsanlar istemedi bunu.

M. AHISKA: Niye istemedi? Aslında bu sosyalistlerin dayattığı bir şey değil galiba.

A. DÜZKAN: Türkiye'de feminizme duygusal yatırım yapmış çok az sayıda kadın dışında, önemli bir kitlesi ya da militanlarının çoğu için –militan lafını niye kullandığımı istersen açarım– feminizm yan bir şey oldu. Politika var, bir de feminizm var. Politika solculuk, politika sosyalizm... politika var çünkü.

M. AHISKA: Başka bir politika bilmiyoruz zaten.

A. DÜZKAN: Politika var, bir de feminizm var. Feminizm, o politikayı düzeltecek, iyi hale getirecek, daha iyi bir politikamız olacak –neyse o

politikamız artık- ya da bizim politika içindeki haklarımızı koruyacak. Çünkü sosyalizm, dünyadaki en yumuşak deyimini kullanırsam, kadınların en azından göz ardı edildiği bir alan. Biz onu ortadan kaldıracğız. Ama feminizm kendi başına dünyayı dönüştürücü, devrimci, ayrı bir politika olarak hissedilmedi.

Türkiye'de feminizm neydi, üzerine çok şey söylenebilir. Ben en azından bir kitle hareketi, ya da bir kitle hareketi taslağı olduğunu düşünüyorum. Feminizm, kadın kurtuluş hareketi Türkiye'de. Bazı kadınlar için düzeltici, dönüştürücü olan sosyalizmdir, feminizm ona eklemenecek bir yan alandır... esas oğlan-esas kız değil, bir yan oyuncu. Bazı kadınlar feminizmi sanki kültür ve düşün hayatını zenginleştirici bir hareket olarak gördüler. Mesela Duygu Asena çok aşağılanır, çok eleştirilir, feminizm yandaşlarınca bile. Halbuki çok işlevi olduğunu düşünüyorum ben Duygu'nun, Türkiye'de feminizm sözünün yaygınlaşması açısından. Duygu çok derin şeyler söylemez ama kitle hareketi zaten budur. Kitle hareketi derin tahliller üzerinde yürüyen bir şey değil. Tahliller bir yerlerde yapılır ve kitle hareketi etkilenir.

M. AHISKA: Kitle hareketi derken, ne kadar kitleselleşti?

A. DÜZKAN: Taslağı diyorum, kitleselleşti demiyorum. Kitle hareketinin taslağıdır. Olabileceği nokta oydu, hâlâ da umudum o yönde. Zaten feminizm dünyada da bir kitle hareketidir. Sosyalizmin bir yan kültürü ve düşün hareketi ya da zengin ve derin bir akademik kapsam değildir. Bu noktada çok insanla ayrıştığını düşünüyorum.

M. AHISKA: Peki, kitle hareketi derken feminist bilinci nereye koyarsun? Doğrudan edinilmeyen, koşullardan doğrudan çıkmayan feminist bilinç kitleselleşiyor mu?

A. DÜZKAN: Feminizmin diğer muhalif hareketlere bir üstünlüğü var bence. Yine militanlarının diyeceğim, öznesinin doğrudan yaşadığı bir şey. Kadın kadından söz ediyor, yani kendinden söz ediyor. Çok doğrudan, dolayumsuz bir şey bu. Diğer muhalif hareketler böyle değil. Çok dolaylımları var, ikinci el şeylerden söz ediyorlar onlar. Bilinç elbette dolaylımlı bir şey, yaşadığımız hayatın tıpkısı, bir aynada yansımaları değil. Ama feminizmin bu kadar kolay bir şekilde vücut bulmasının nedeni bu doğrudanlık. Feminizm daha işin çok başında ama kolay vücut buldu. Tabii, bu kitle hareketi içinde yoğunlaşan odaklar var, bunların farkındayım. Bir kitle hareketi ama başından sonuna, önünden arkasına aynı yoğunlukta

var olan bir hareket değil. Dolayımın sağlandığı yerler tabii ki var, bazı odaklar var. Yani kitaplar olmasa, dergiler olmasa, tartışmalar olmasa, hattırlatılmasa bu hareket olmazdı. Kendim için de, daha birçok başka kadın için de şunu söyleyebilirim: Bir gün açıp *Somut*'un kadın sayfasını görme-seydik, ne olurdu bilmiyorum. Bazı kadınların daha çok duygusal yatırım yapmış olması, fiziksel çaba harcamış olması dolayım sağlayan bir şey. Ama zaten böyle olmuyor mu? Bir yerden bir şey başlıyor, o damar devam ediyor. Bunun dışında bir şey olduğunu düşünmüyorum. Herhangi bir insan topluluğunun toplumun bütünü için öncü olması, Marksizm'de, hatta hayatta en karşı olduğum şey.

M. AHISKA: Ben bunu tartışmak istemiyorum. Benim tartışmak istediğim, natüralizm diye adlandırdığım bir bakış. Tabii ki bütün talepler, örgütlenmeler var olan durumdan, durumlardan çıkar. Ama var olan durumu aşmak, yani natüralizmi kırmak önemli geliyor bana. Bunu kadın örneğinde söylersek, şu anda kadınların içinde bulundukları durumun dışına çıkmaları çok önemli ve politik dolayım da burada önem kazanıyor. Senin feminizme bakışında, kadınları oldukları yerden çıkmaya yöneltmek, belki de düşündükleri, kurdukları kadınlık çerçevesinin dışına çıkartmaya yöneltmek gibi bir perspektif yok mu?

A. DÜZKAN: Biraz idealizm var gibi geliyor bana burada. Moral bir şey olarak değil tabii, maddecilik karşıtı olarak idealizm. Kadınların var olan durumlarının dışına çıkmaları, tabir caizse, feminizm için demode bir şey haline gelen, birey olma, bireyselleşme gibi şeylerle ilgili. Biraz da Simone de Beauvoir dönemlerine dönerek söylüyorum bunu. Bu ancak bir analiz aracı olarak düşünülebilir, kullanılabilir. Çünkü var olan durumun biraz değişmesi, sonra biraz daha değişmesi, sonra da bir ideal olarak, bir İthaka olarak gerçekleşmesi gibi bir durum yok. Bununla politika yapılamayacağını düşünüyorum. Natüralist dedin, çok doğru, politikanın natüralist şeylerle, maddi şeylerle yapılabileceğini düşünüyorum. Ama İthaka, kadınlar için başka bir hayat, başka bir varoluş, başka bir dünya, tüm bunlar bir analiz aracıdır.

M. AHISKA: Böyle bir perspektif olması gerekmiyor mu sence?

A. DÜZKAN: Tabii böyle bir perspektif var ama, bu perspektif politikanın aracı mı, emin değilim. Politika bunun üzerine mi kurulur, emin değilim. Politika çok gündelik bir şey ve gündelik bir şey olduğu için eldeki imkânlarla ve araçlarla, imkânlar çerçevesinde yapılabilir bir şey.

M. AHISKA: O zaman feminist politika, var olan taleplerin dile getirilmesi, öyle mi?

A. DÜZKAN: Var olan taleplerin dile getirilmesi ama var olan talepler tam da var değil. Talepler oluşturulur. İnsanlar, köle olarak yaşarım, kölelikten başka hayat yoktur zannederler. Köle olmama talebi, oluşturulan bir taleptir bence. "Artık köle olmayalım"ın dile getirilmesidir. Bu talebin oluşturulması bir bilinç üretimidir.

M. AHISKA: Var olan isteği, yönelişi başka bir düzeye sıçratarak, kavramlar ve talepler oluşturmak tam da natüralist olmayan dediğim şeyi yapmak değil mi? Bu anlamıyla feminist politikanın "yapılacak" bir şey olması...

A. DÜZKAN: İşte o zaman, bunun için, var olan hayatı analiz etmek zorundayız ki neredeyiz, nerede olabiliriz bunu anlayalım. Var olan hayatın analiz edilmesi kavramlarla ve yöntemlerle yapılabilen bir şey. Ben, içinde bulunduğumuz durumun analiz edilmesi için maddeciliğin iyi bir yöntem olduğunu düşünüyorum. Çünkü maddeci olmadan feminist olmak son derece mümkün ve yaygın. En yaygın şey hatta belki o. Tabii, kavramlara, soyutlamalara ihtiyacımız var. Örneğin, hayatlarımıza genellikle psikolojinin kavramlarıyla bakmak yaygındır. İşte, "nevrotiklerin çoğu kadındır", "sıkılıyorum, ben bu adama çalışıyorum, niye ben hep evdeyim..." Ama buradan şuna varmak gerekir: Yandaki kadın da sıkılıyor, o da arada dayak yiyor. Buradan bir kitle hareketi yaratmak için, acaba kimin işine yarıyor bu dayak yiyişimiz bizim, diye sormamız, yani bir analiz çabası gerekiyor.

Burada şöyle bir şey var: Kadın hareketi kadınlarla hareket ediyor, elindeki malzeme o. İşçi hareketi baştan çok şanslı. Çünkü işçi hareketi, işçilerle değil aydınlarla hareket ediyor ve düşünme şansına sahip. Çok başka bir şey bu. Kadınlar doğaldır, erkekler kültüredir, diye bir yargı vardır. Tabii, bu mutlak bir şey değil, natürel ve değişmez bir şey de değil ama bunda hiç de doğruluk payı yok değil. Kültür, kadınlardan çok uzak tutulmuş. Düşünmek, kültür, tahlil, aklına gelebilecek her türlü soyutlama uzak tutulmuş.

M. AHISKA: Sen demin bir kitle hareketi taslağı derken, feminizm dünyayı dönüştürücü bir şey olarak görülmedi, dedin. Böyle bir perspektifi var mıydı, ya da nasıl ifade ediliyordu?

A. DÜZKAN: Perspektif, oluşturulan bir şey. Bu imkânı vardı. Yani lafz düzeyinde söylenen, çok sık söylenen bir şeydi. Ama artık şahsen benim duyduğum zaman sinirlendiğim bir şey olmaya başladı. Çünkü klişe halini almaya başladı. Dünyayı dönüştüreceğiz, ama nasıl dönüştüreceğiz, hangi örgütlenmelerle, hangi tahlillerle, hangi perspektiflerle, hangi araçlarla? Bunları konuşmuyoruz bir türlü. Ne konuşuyoruz? Sosyalizm niye kötüdür, niye bizi istemiyor, falan. Biraz çocuksulaştırdım ama bu böyle. Feminist hareketin dünyayı dönüştürücü bir şey olduğu, bizim feminist literatürde bin kere yazılmıştır. Ama analiz etmezsen, bunun altını doldurmazsan, bu anlamlı bir şey olmuyor. Çünkü aslında herkes içten içe inanıyordu ki, sosyalist hareket dünyayı dönüştürecek.

M. AHISKA: Feminizm, sosyalizme alternatif bir dünyayı dönüştürme projesi sunabilir mi sence?

A. DÜZKAN: Sosyalizm dünyayı işçiler için dönüştürür bence. Daha da ötesi olmaz. O bile şüpheli gelmeye başladı artık ama neyse. Feminizm, kadınlar için dönüştürüyor dünyayı. İki farklı şeyler. Birbirinin alternatifi değil. Çünkü özneleri farklı. Sosyalizm de lazım bu dünyaya, feminizm de. Ama ne feminizm işçiler için bir şey vaat edebilir, ne sosyalizm kadınlar için bir şey vaat edebilir, diyorum. Feminizm şurdan avantajlı, zaten söz etmiyor işçilerden, ama sosyalizm tabii kadınlardan söz ediyor.

M. AHISKA: İstersen yine tarihe, kadın hareketine dönelim. Sosyalist feministlerle radikal feministler bu süreçte birbirlerinden ayrıştılar. İki ay- nı dergi çıkardılar ama birlikte de davrandılar, çeşitli eylemlerde bir araya geldiler. Bu ayrımı sen bugün nasıl değerlendiriyorsun?

A. DÜZKAN: Benim için aslında o kadar yakın bir olay ki, tarih olarak bundan söz etmeli mi, açıkça bilemiyorum. Tarih daha uzaktan bakılan bir süreçtir gibi geliyor. Radikal feministler bir dergi çıkardı, sosyalist feministler bir dergi çıkardı gibi görünen şey, benim çok içerden yaşadığım bir şey ve tam böyle olmadı. Bir arkadaşım derdi ki, eskiden üniversiteye girdin, önce Dev-Gençli olurdun, sonra siyasetini belirlerdin. Ben de derdim ki eskiden, feminist olunca insan sosyalist feminist olur, sonra siyasetini belirler. Çünkü bütün bu kadınlar sosyalizmden geldikleri için herkes kendini sosyalist feminist zanneder ya da sosyalist feminist olur. Ben hayatımda ilk kez radikal feministim dediğimde, kendi arkadaşlarım dahil birçok insan küçük dilini yutuyordu, "nasıl olabilir, artık bitti mi o

sosyalizm hayali, bu nasıl bir kopuştur, nasıl denebilir bu?" gibi. Bunu demek bana da çok irkiltici gelmişti çünkü o zaman sosyalist feminizm dışında, feminizm adı altında da sosyalist feminizm yapılıyordu gibi geliyor bana. Sosyalist feminizm dışında bir feminizm, hatta bu ayak bağı olmadan –ayak bağını düşünsel bir şey olarak kullanıyorum– serbestçe analiz etmemizi, serbestçe teori üretmemizi sağlayacak başka bir feminizm olabileceği imkânını hatırlatmak çok önemliydi benim için. Bır sürü şey daha sonra oturdu. Sen de vardın herhalde o toplantılarda. Çok geniş bir gruptan *Feminist* dergisi çıkarılma noktasına gelindi. Bir arada olmadığım için daha sonra hayıflandığım kadınlar var. Ama sosyalist feministler değil onlar. Mesela, Şirin Tekeli ile niye bir arada olmamışım? Bunu kendi geçmişimde bir hata olarak görüyorum. Ama o zaman, *Feminist* dergisi ilk çıktığında, o grup içinde benden başka radikal feministim diyen yoktu. Ama sosyalist feminist olmayan kadınlar vardı. Yani kendilerini böyle tanımlamak istemeyen, sadece feminist olarak tanımlamak isteyen kadınlar vardı. Sosyalist feministlerin, yani *Kaktüs*'ün çıkış sürecini tam bilmiyorum. Daha sonra *Kaktüs*'ü çıkaran kadınların önemli bir bölümü o zaman ortak bir metin yazmışlardı. O metin çerçevesinde bir araya geldiklerini duydum. Yani net bildiğim bir süreç değil bu, ama *Feminist*, sosyalist feminizmden, sosyalizmden söz etmeden de feminizmden söz edilmesinin imkânıydı. İlk başta şahsen çok ısrarlı olduğum bir şey vardı: Burada sosyalistlerle atışmayacağız, cevap vermeyeceğiz, bundan söz etmeyeceğiz, bu polemige girmeyeceğiz, başka bir şeyden söz ediyoruz biz, onu söyleyelim önce... Ben kişisel olarak böyle bir tercih yapmıştım. Daha sonra da çok az kadın vardır radikal feministim ben diyen. *Feminist*'i çıkaranların hemen hiçbirisi kendilerini böyle tanımlamadılar.

M. AHISKA: Daha somut olarak, sosyalizm dışındaki ayrım neydi sence?

A. DÜZKAN: Buydu. Somut olarak bir şey yok sosyalizm dışında. Stella'nın o zaman dediği bir şey var: "İlk bu işlerden söz etmeye başladığım günlerde, solcu kadınlar feminist olsun istiyordum. Bu hedef gerçekleştirdi, şimdi ev kadınlarına yönelmeliyiz," derdi. Bence ev kadınlarına değil, demin sözünü ettiğimiz çalışan, şehirli, yalnız yaşayan kadınlara yönelmek gerekirdi, yapmadık. Bunda kendimi de sorumlu buluyorum. Mesela *Kaktüs*'le ulaşılabilir mi böyle bir şeye? *Feminist*'le ulaşılırdı diye demiyorum ama *Kaktüs*'te sosyalizmle süren hesaplaşmanın bağlayıcı olduğunu düşünüyorum. Çünkü kadınlar sosyalistler ve feminizmle uğraşmaya çalışıyorlar. Yani feminist politikanın bir rengi olarak sosyalist feminist

olmak başka bir şey, feministler olarak sosyalist politikanın içinde olmak başka bir şey. Arada önemli bir fark var. Politik bir fark. Yoksa uzun vadede teorik olarak aynı şey.

M. AHISKA: Sosyalist feminizmin nasıl kendini dışarıya kapatıcı olduğunu anlıyorum ama *Feminist* dergisine dönersek, burda da bir kapatıcılık yok mu? Kişisel olan politiktir, önermesinden çıkarsak, bireysel hayat son derece sınıfsal ve diğer farklarla belirlenmiş bir şey. Bu hayatın bazı kadınlarca dile getirilişi bir kadın imajını, bir hayat tarzını ifade ediyor. Bu, senin sözünü ettiğin potansiyel kadın kitlesine nasıl ulaşılabilir?

A. DÜZKAN: *Feminist*'te ben bir aşamadan sonra kafamda olandan bambaşka şeyler yazdığımı düşünüyorum. Başka şeyler üzerine düşünmeye başladım, onları yazmaya başladım. Öncülük olmayınca ve kendini de öncü gibi görmeyince, herkes, bunu yazmak istiyorum, canım bunu çekiyor bunu yazıyorum, diyor. Bir yükümlülükler dünyası değil. Tabii, o zenginlik, o renklilik yok. Bence onun en önemli aracı *Kadınca*'dır. Çok önem veririm ben *Kadınca*'ya, orda yazan bazı kadınlara. Şu anda *Kim*'e. Biz bir şekilde onları besleyen bir damar olduk. Yani bizim söylediğimiz bazı şeyleri şimdi orda görüyorum. Daha popülerize edilmiş bir şekilde, ama kötü bir şey değil o kadar popülerize edilmesi bazı şeylerin. Mesela şişmanlıkla ilgili şeyler. Bunlardan şimdi *Kim*'de söz ediliyor. Zaten bunlar *Kim* gibi bir yerde söz edildiği zaman anlamlı şeyler. Yani biz üç bin basıyorduk... Belki o zaman anlamlıydı, insanlar şişmanlığın politikası yapılacak bir şey olduğunu bile düşünmüyordu. Ama asıl kırk bin satan bir dergide söylendiği zaman politikaya dönüşmüş bir şeydir o.

M. AHISKA: Demin, işçi hareketinde aydınlar konuşur işçiler adına, dedin. Benzer bir durum yok muydu kadın hareketinde?

A. DÜZKAN: Tabii doğruluk payı var ama... Mesela ben aydın değilim. Yani, benim çevremde tanıdığım bir sürü kadın, hatta *Feminist*'teki kadınların önemli bölümü akademik formasyonu olmayan kadınlardı. Ben yazı yazmaya feminist olduktan sonra başladım. Daha önce gazetede çalışmıştım, haberler yapmıştım *Demokrat*'ta, ama bu başka bir şey. Yazı yazmak feminizmle başlayan bir şey benim için. Başka türlü yazar mıydım, bilmiyorum. Bir sürü kadın için böyle. Yani daha önce hiç yazmadılar, daha sonra da yazmadılar bu kadınlar. Böyle bir topluluktan *Feminist*. Bu özelliğiyle önemli olduğunu düşünüyorum *Feminist*'in. Yazmaktan bu kadar uzak insanların yazması...

M. AHISKA: Geçmişe yönelik hatalar olarak söylemek istediğin bir şey var mı?

A. DÜZKAN: Şimdiki aklım olsaydı, mesela daha kitlesel bir yayına yönelirdim. İlk *Feminist*'i çıkardığımız anda demiyorum, ondan çok emin değilim. O zaman birlikte olmak istemediğim kadınlar vardı. Onlarla birlikte olmamanın hata olduğunu düşünüyorum şimdi. Ama daha sonra, kitlesel, daha sık çıkan, daha fazla şey söyleyen, daha gündelik şeylerden söz eden bir yayın organına yönelirdim gibi geliyor. Onun dışında Kadın Kurltayı'yla falan vakit geçirmezdim, gibi geliyor. Bunlar hatırlayabildiğim şeyler. Demek ki, kişisel bir tarih. Sadece kişisel şeylerden söz edebilirim.

M. AHISKA: Bugün için daha yaygın feminist bir politik örgütlenmenin imkânlarını görüyor musun?

A. DÜZKAN: Şu anda duygusal yatırımı daha güçlü olan kadınlar var. Onlar düşünüyorlar bence bunun üzerine. Çözülmüş bir süreç değil bu, yani dağılmış bir süreç değil. Halen düşünen ve kolektif olarak bir şeyler yapan kadınlar var. İmkânları oralarda görüyorum. Yani, Boğaziçi Üniversitesi'ndeki kadınlar, Mor Çatı'daki kadınlar... Ama tabii bir de 89'da bu işe giren kadınlar var. Onlar için daha farklı bir şey. Onların elinde daha az imkân olduğunu düşünüyorum bu analiz sürecinde. Ancak yeni bir şeyler yaparken aynı hatalara düşmemek anlamında dönüp bakmalıyız geçmişe. Ayrıca, mutlak bir yenilgi olur da bir geçmiş değerlendirmesi yapılır, bu tam da böyle bir şey değil.

M. AHISKA: Şu anda en aktif çalışan kurumlardan biri Mor Çatı ve kadınlara yönelik şiddete karşı, dayığa karşı faaliyet gösteriyor. Spesifik olarak çalışma alanı bu. Ama bence feminizm bundan daha kapsamlı bir proje ve içerdği birçok başka alan var. Ve "kişisel olan politiktir," dediğin anda, aslında kadının kendini bir özne olarak oluşturması diye bir konu geliyor, yani, cinsellik ve kadın bedeni üzerine, sadece bir şeylere karşı olarak değil, daha olumsal bir alanda söylenebilecek şeyler de var. Bu konuda ne düşünüyorsun?

A. DÜZKAN: Bunun üzerine düşünmek, çalışmak isteyen kadınlar da bunun üzerine çalışacaklardır. Erkeklerin kadınlara yönelik şiddetinin sandığımızdan çok daha önemli bir şey olduğunu düşünüyorum. Sadece dayak gibi sindirme yöntemleri değil, yani, hizaya getirme yöntemleri olarak değil, cinselliğin yaşanış biçimi olarak, cinselliğimizin bir parçası ola-

rak... Bunu sadizm-mazoşizm gibi şeyler anlamında kullanmıyorum, gündelik, olağan cinselliğimizin yaşanması olarak, gündelik hayatlarımızın örgütlenmesinde, erkeklerle ilişkilerimizin örgütlenmesinde çok önemli olduğunu düşünüyorum. Mor Çatı daha spesifik bir şeye yönelik bir örgütlenme tabii. Ama bütün bunların cevabının bulunması da belki böyle parçalı parçalı olacak. Belki bir gün bir grup kadın ortaya çıkıp yatak odalarındaki bilmem neye hayır diyecek, bunun üzerine konuşmaya, düşünmeye başlayacak. Hem kendileri, hem kadın kurtuluş hareketinin diğer militanları, hem de toplumsal hafızamız bu yeni düşünceyle tanışacak. Ama bunun dışında daha total bir bilinç üretiminin olabileceğine inanmıyorum. Ayrıca çok da doğru mu, bilmiyorum.

M. AHISKA: O zaman teorinin anlamına geliyoruz. Bazı kadınlar şu anda feminist teori alanındaki eksikliklerden söz ediyorlar. Bu konuda da Batı merkezli bir düşünce var, Avrupa'da olanlar Türkiye'de sonradan yaşıyor gibi... Oysa şu anda, bildiğim kadarıyla Avrupa'da merkezi bir feminist teori yok. Üniversitelerin bünyesinde yapılan çok sayıda araştırma, yazı filan var ama ortaya çıkan, birbirinden son derece farklı yaklaşımlar, bakış açıları... Hele post-feminizm diye adlandırılan düşünceler zaten dağılmaya ve farklılığa işaret ediyor. Sence toparlayıcı bir feminist teoriye gerek var mı bugün?

A. DÜZKAN: Bir kere ben kendimi Doğulu hissediyorum. Ve Doğulu bir feminizmin mümkün olduğunu düşünüyorum. Şimdi öyle bir şey var ki Türkiye'de, sanki daha özgürlükçü, daha kurtuluşçu şeyleri savunmak Batılı bir şey, bunun aksini savunmak Doğulu bir şey. Bunu kıran Kürt hareketidir bence. Doğu'nun saklı bilinci... Bu ülke bir sürü şeyiyle, Kemalizm'ine rağmen, Doğulu bir ülke ve bu o kadar kötü bir şey değil. Ama Doğu daha az özgürlükçüymüş, biz de bunu kırarız, bunun sorularına cevap verebiliriz, çünkü biz buraya aitz. Batı'da ne olup bittiği beni çok ilgilendirmiyor. Burnumuzun dibinde İran var, Mısır var. Haberimiz yok ne oluyor oralarda. Hindistan'da ayda bir kadın yakılıyor, hiç kimse ayağa kalkmıyor. Mısır'da bir şeyler var, burun kıvrıyoruz. Ben söyledikleri şeyleri çok beğendiğim için demiyorum, ama gözümüzü oraya çevirmiyoruz. Arapça öğrenmiyoruz, hepimiz İngilizce öğreniyoruz sürekli. İkinci dil olarak Fransızca öğreniyoruz. Bir Farsça öğrenenimiz yok. Farsçaları da İngilizce'den okuyoruz. Müthiş bir şey bu.

Tabii, kendi sorduğum sorular için bir teorik perspektife ihtiyaç duyuyorum. Düşündüğüm bazı şeyleri paylaşamamanın, kolektifleştirememenin sıkıntısını daha önce de çok çektim. Ayrıca feminizmin politik günde-

mini belirleyen cinsellik gibi konularla ilgili düşündüğümüzde bile bunları kollektif bir bilinç haline getiremedik. Kollektif bilinç haline getirdiğimiz en önemli şey, bağımsız hareket olmak ihtiyacıdır.

M. AHISKA: En çok da sosyalizmden bağımsız olma... Marksizm'in çok etkili olduğu bir dönemde, dünyada feministler Marksizm'in kavramlarını feminist teori içinde yeniden üretmeye çalıştılar. Örneğin Christine Delphy, 70'lerde kadınların sınıf olduğunu ispatlamaya çalıştı. Bu da aslında biraz Marksist çerçeve içinde düşünmek değil mi? Sanki feminizm ciddiye alınabilmek için, Marksizm'e benzer kavramlarla konuşmak, kadınların sınıf olduğunu ispatlamak zorundaydı.

A. DÜZKAN: Buna Kate Millet için biraz katılıyorum. Christine Delphy için katılmıyorum. Çünkü Christine maddeci ve maddeciliğin tek çare olduğu yolunda da uzun uzun yazıp çizmiş bir kadın. O yüzden onun kadınların sınıf olduğundan söz etmesini bir aynanın içinde karşılığını bulma çabası olarak görmüyorum. Ben Delphy'yi okuyana kadar maddeciliğin evin dışındaki kamusal alana uygulandığını gördüm yalnızca, Delphy evin içini de bir sömürü alanı olarak ele alıyor. Ev dediğimiz zaman çok geniş bir alan, hele prekapitalist düzenlerde – düzen derken düzenek anlamında kullanıyorum. Bunda özellikle sömürü var. Kadınlar evin içinde çalışıyor ama evin önündeki tarlada da, bahçede de, evin içindeki halı tezgâhında da çalışıyor. Patriyarka sadece erkeklerin kadınlar üzerinde değil, yaşlıların gençler üzerinde, aile reisinin ailenin diğer fertleri üzerindeki egemenliği. Kendi başına düzenlenmiş bir şey. Christine bunu analiz ediyor, maddeci bir yöntemle analiz ediyor bunu. Fransa'da olması önemli tabii, çünkü en az kapitalistleşmiş ülkelerden biri Batı Avrupa'da. Delphy'nin söylediklerinin Türkiye için de çok önemli olduğunu düşünüyorum. Çünkü Türkiye, epeyce prekapitalist ilişki içeren bir ülke. Aileye bakarken bu tarihsel gelişim içinde bakmak başka bir şey, çekirdek aileden bakmak başka bir şey. Marksizm ideolojik düzeyde tarihin pre-kapitalist dönemlerine bakmış olmasına rağmen, esas olarak çekirdek aileye bakıyor. Diyor ki, çekirdek ailede ev işi yapılıyor, bu yeniden-üretimdir, üretim falan değildir. Ama buna patriyarkanın dönüşmesi perspektifiyle bakmak ayrı bir şey. Patriyarka herhangi bir erkeğin egemenliği değil. Yani devlet, patriyarkadır denemez. Patriyarka içinde bir üretim ilişkisi olduğunu söylüyor Delphy, bunu analiz ediyor. Bu analiz içinde kadınlara sınıf demek anlamlı.

Mesela cinsellik de çok önemli egemenlik ilişkileri içeren bir alan ama üretim ilişkilerini tahlil ederek bu egemenlik ilişkilerini çözmek mümkün değil bence. Kültür var, ideoloji var, devlet var, ayrıca hayatın

kamusal üretimi var. Bunlarla ilgili çok fazla şey söyleyemeyen bir perspektif bu.

M. AHISKA: Hep bir maddiyattan, maddi temellerden söz ediyorsun ve dünya, sonuçta maddi temeller değişiyor. Bir yandan feminist hareketin bağımsızlaşma ihtiyacından söz ediyoruz. Ve üstelik de farklılık var, farklı kadınlar, farklı örgütlenmeler var diyoruz. Bugünün maddi dünyasının analizinden çıkacak ve bu farklı kadınları buluşturacak kavramlara ihtiyaç yok mu? Ben dönüp dolaşıp buraya geliyorum.

A. DÜZKAN: Farklı kadınlar, farklı bir yerlerde bir araya gelebilse-ler, ondan sonra belki buluşmalarından söz etmek mümkün. Türkiye'de hep onlar buluşturulmaya çalışıldı. Farklılık üzerine örgütlenilmedi. Hal-buki feminist örgütlenme geleneksel olarak farklılık üzerine yürüyen bir şeydir. Türkiye'de farklılık üzerine örgütlenilmedi ki. Tabii azlığın falan da etkisi var ama herkes zannediyordu ki, her toplantıya gitmeli. Hareketli dönemimizin son yıllarında başladı bu farklılık üzerine düşünülme, bu farklılık temel alınmaya. Ama tabii buluşmak için değil, bugünkü hayatımızı ve tabii dünkü hayatımızı çözmek için bazı sorulara ve cevaplara ihtiyacımız var. Sanırım teorik perspektif dediğimiz şey de bu.

M. AHISKA: Farklılığı kabul etmek de yetmiyor ki politika üretmek için. Farklılık üzerine temellenen post-feminizmin politikasızlığı ortada.

A. DÜZKAN: Türkiye'de farklılığı analiz etmedik biz. Farklılıktan söz etmeye de, analiz etmeye de ihtiyacımız olduğunu düşünüyorum. On-dan sonra ortak hayatımızı konuşabiliriz. Cinsellik bir alan olduğu için söylüyorum, kim nasıl sevişiyor mesela? Bunun için, farklı kadınlar farklı deneyimler aktaracak, farklı şeyler söyleyecekler ki bunlardan bir soyutla-ma olsun, bir araya gelsin. Bunlar olmuyor. Yani birisi, "nasıl sevişiyoruz, yazın nasıl seviştiğinizi" demedi daha. Yazar mı herkes onu da bilmiyo-rum. "Nasıl dayak yediniz?" dedik mesela.

M. AHISKA: Cinsellik, cinsel özgürleşme gibi konular üzerine düşün-me Türkiye'de feministlerin gündeminde pek olmadı sanıyorum.

A. DÜZKAN: Çok fazla değil. Bazı kadınlar için çok önemli oldu cin-sel özgürlük, cinsel olarak özgürleşmek, arzularını daha kolay ifade edebilmek, daha kolay yaşayabilmek, daha çok erkekle ve kadınla sevişebil-mek. Bazı kadınlar için kendi feministliklerini yaşarken bu öne çıktı. Bazı

kadınlar için daha az önemli oldu. Ben şahsen cinsel özgürleşmenin her şey olmadığını düşünüyorum. Cinsel özgürleşme her zaman kadınlar için de, feministler için de önemli bir şey ama, cinselliğin yeniden tanımlanmasını sağlamıyor.

Aslında çok az konuşuldu cinsellik. Hatta karikatürlerde hep böyle açık saçık kadınlar vardır, kulağında femina küpeli. Hiç görmedim ben hareket içinde öyle kadın. Çok tartışılan bir şey olmadı cinsellik. Zordur da cinsellik üzerine tartışmak, konuşmak. En zor konuşulan şeylerden biri. Hele böyle bilinç yükseltmenin falan az tutulduğu topluluklarda.

M. AHISKA: Heteroseksüel modele karşı çıkmak, eleştirmek de pek gündeme gelmedi... Eşcinsel hareketle nasıl bir bağlantısı oldu feminist hareketin?

A. DÜZKAN: Eşcinsel hareketin Türkiye'de ilk ortaya çıkışından beri onlarla hep dirsek temasımız oldu. Tanıştık, ilişkilerimiz oldu. Onlar bizimle ortak bir şey yapmayı çok istediler. Biz de bir ara daha istekliydik. Türkiye'de eşcinsel hareket daha ziyade erkek eşcinsel hareketi olarak cereyan etti. Olağan bir şey de bu galiba. Onların özgürleşmesi önemli bir şey ama, doğrudan kadın hareketinin gündeminde bir şey olmadığını düşünüm ben hep.

Kadın kurtuluş hareketi içindeki ve dışındaki lezbiyenler arasında da kendilerini bir özgürleşme perspektifiyle ifade edenler pek olmadı. Lezbiyenlik, hep konuşulan, yaşanan, azıcık şakası yapılan bir konu oldu – ağır bir konu bu çünkü. Ama politikası yapılmadı. Lezbiyenliğin heteroseksüel dayatmayı kırmakta önemli olduğunu düşünüyorum. Ama Batı'dan çok fazla politik lezbiyenle tanışmadım, tanıştıklarımdan da rahatsız oldum, açıkça itiraf etmeliyim. Batı'da bildiğim tartışmalardan, bu çelişkinin her zaman çok meyve veren bir şey olmadığını düşünüyorum. Tabii, Amerika'da lezbiyenler gerçek bir cadı avına uğramışlar. Ama bunların hepsi bir dayatma. Lezbiyenlik de bir dayatma. Niye böyle tanımlıyoruz kendimizi? Bütün bunlar düşünülebilir şeyler. Ama lezbiyenliğin genel olarak cinselliğimizi sorgulamakta devrimci bir araç olduğunu düşünüyorum. Bundan öte bir şey değil. Ancak bütün araçlar kullanıldığında cinselliğimiz üzerine anlamlı bir yere varabiliriz gibi geliyor.

M. AHISKA: İşte burada da ütöpik bir yan devreye giriyor bence. Örneğin devrimci bir dönüşüm dediğimiz zaman, tamam, bu maddi olanın değişmesi anlamına geliyor, ama ne yöne doğru? Hayatının her alanında, ne yöne bir değişim?

A. DÜZKAN: Devrimci bir dönüşümde, ne yöne doğru diye mi sormak gerekir, yoksa neden rahatsız oluyorsak onları kaldıralım diye mi sormak gerekir, bilmiyorum. Mesela cinsellikle ilgili olarak neden rahatsız? Bir kere bunun zaten rahatsızlık verici bir şey olduğu belli, kimselere göstermeden yapıyoruz. Ama bazen de yapıyormuş gibi gösteriyoruz. Yani pornografiyi kastederek söylüyorum. Tuhaf bir şey var. Gerçekten yaptığımızı asla göstermiyoruz. Bunlar üzerine düşünerek nereye varsak iyi olur konusunda konuşabiliriz gibi geliyor bana. Ama cinsellik ne kadar toplumsal olarak belirlenebilecek bir alan, bu da şüphe götürür.

M. AHISKA: İstersen biraz toparlayalım. Doğu-Batı ayrımından, farklılıklardan konuştuk. Şu anda Avrupa, Doğu'yu yeniden tanımlıyor, bir yabancı olarak. Bana öyle geliyor ki, aslında bir yandan her şeyin birbirine eklenmesi, tarihlerin yok olması, her şeyin birbirinin içinde erimesi gibi bir süreç var; öte yandan mutlak farklılığın, ayrı olmanın vurgulandığı bir düzey var. Bütün ayrımlar ortadan kalkıyor gibi, ama her şey de birbirinden ayrı. Biz farklılığı analiz edemedik dedin, bu çok doğru, ama bir yandan hep o soruyu sorar buluyorum kendimi. Ortak olanı yeniden keşfetmek gerekmiyor mu? Önce bütün insanlık vardı, sonra bütün kadınlar ayrıldı, sonra beyaz kadınlar, siyah kadınlar... Şimdi ayrılığı kabul ederek, bu ayrılığa bir pay, bir mesafe tanıyarak, bu farklılık içinde bir ortaklık noktası nasıl bulunacak? Ben bunun çok zor bir şey olduğunu düşünüyorum, ama olması gereken ya da olmasını istediğim bir şey de aynı zamanda...

A. DÜZKAN: Ama eğer bu parçalanmanın nedeni bütünleşmeysen, her şeyin birmiş gibi, hiçbir şeyin birbirinden farkı yokmuş gibi olması ise, bu dayatmaysa, bu göz boyamaysa o zaman tam da bu parçalanmayı yıkmamanın yolu bu dayatmaya karşı çıkmaktır. Hiçbir şey birbirine benzemiyor ama niye benzemiyor, nerede ayrılıyorlar? İktidarda ayrılıyorlar. Çünkü, bu farklılığı temel alanlar, farklılığı iktidardan bakarak analiz etmiyor, iktidardan bakarak tanımlamıyor. Biliyoruz ki kadın olmakla, erkek olmak farklı şeyler. Ama niye? Biri iktidar olduğu için. Aynı şekilde beyaz olmakla, siyah olmak... İktidar olmasa, fark etmezdi bu ayrımı biz. Mesela, yeşil gözlü olmakla mavi gözlü olmak arasında pek bir fark yok. Ama yeşil gözlü olmakla kahverengi gözlü olmak arasında bu ülkede bir iktidar farkı var. Yeşil gözlüysen en güzel göz senindir. Güzellik çok ciddi bir iktidar aracıdır. Neden bazı farklılıklar önemli? İktidar yarattıkları için. Bunları tanımlamak bence gittikçe unutuluyor. Sanki hiç iktidar yokmuş gibi. İnsan olarak, yani bütün diğer tanımları içeren bir birey olarak söylü-

yorum, bu iktidarları tanımlamak belki birey olmaktır. Hangi iktidarın neresindeyim ben? Burada bireysellik herkes için çok karmaşık bir şey, herkes için ayrı bir bileşim söz konusu âdeta, ve ancak ondan sonra, yine o iktidarlar temelinde bir araya gelip tanımlamak mümkün bence.

M. AHISKA: Peki, iktidarların hiyerarşisini de tanımlamak gerekmiyor mu, yoksa bunlar hep aynı değerde olamaz herhalde?

A. DÜZKAN: Hayır, aynı değerde değil, toplumun örgütlenmesini bazı iktidar ilişkileri daha çok etkiliyor.

M. AHISKA: Ben de, bu iktidarı tanımlamak meselesinin çok önemli olduğunu düşünüyorum. İktidardan başlamak, onun analizinden başlamak, ve o hiyerarşiyi bilmek bize birleşme noktalarını gösterecektir.

A. DÜZKAN: Ama sonuç olarak, mesela emekle sermaye arasındaki iktidar ilişkisinin, biseksüellerle heteroseksüeller arasındaki iktidar ilişkisinden daha fazla düzenlediğini düşünüyorum, şu toplum denen cehennem. Ama iktidarlar arasındaki hiyerarşinin muhalefetin örgütlenmesinin hiyerarşisine birebir tekabül etmemesi gerektiğini düşünüyorum. Çünkü o zaman biseksüel muhalefet de emek muhalefetine tabi olmalıdır, çünkü bu çelişkinin tanımlandığı iktidar, toplumsal düzeyde diğerine göre daha kapsayıcıdır. Bu sonuca ulaşmak yanlış bence. Her birey, her hareket kendini başka bir yere koyabilir.

M. AHISKA: İşte o zaman bir projeye ulaşmak çok zor görünüyor bana.

A. DÜZKAN: Zaten bir proje yok, olmaz.

M. AHISKA: Bir sürü projeye de ulaşmak zor.

A. DÜZKAN: Bir sürü projeye ulaşmak zor mu, bilmiyorum. Esas olan şu bence: Bunlar arasında çatışma olacaktır, farklı farklı projeler, farklı muhalif hareketler olacaktır. Çünkü kimisi projeye yürümek istiyor, öbürü, hayır ben proje istemiyorum diyor. Mesela, biseksüel muhalefet. Adamlar da projersiz davranma hakkına sahipler. Pek de kapsayıcı bir şey değil bu, ama çatışma var aralarında. Kadın hareketiyle sosyalist hareket de öyle. Çatışma var aralarında. Sosyalist devrim olsa, bak nasıl çatışma olacak. Para belli, ödenekler belli. Yani pratik sınırlar var. Mesela, ortak

kreş mi kurulacak –sosyalistler hep bunu önerdiği için söylüyorum, yoksa kreş acaba kadın sorunu mudur, yani kadınların talebi midir, ebeveynlerin talebi midir, bebeğin talebi midir, o ayrı– fabrika mı? Bu tabii daha somut bir şey. Ama muhalefetler yürürken de çatışma var. Çünkü farklı çıkarlar var. Çatışma var. Biz bu çatışmayı bir noktada fark ediyoruz. Hâkim olanın altında olanlar fark ediyor. Yoksa aslında çatışma hep var. Birilerinin susturması da çatışmadır, ama ses çıkmadığı için çatışma gözle görülmez, kulağa çarpmaz. Biz fark ediyoruz şimdi, kadınlar fark ediyor.

M. AHISKA: Son olarak, bu on yıllık feminist hareketin bugün üzerindeki etkilerine geçelim. Bu hareket kadınları nasıl etkiledi, toplumu nasıl etkiledi, neleri değiştirdi?

A. DÜZKAN: Değiştirdiğini düşünüyorum. Hâlâ da sürüyor bu. Konuşmanın başında da söylemiştim, kadınlar için başka bir hayatın mümkün olabileceğini fark ettirdi hareket. Her şeye kadınlar açısından bakılabileceğini fark ettirdi. Türkiye’de gündelik hayatın parçası olan bazı davranışların pek de öyle yenilir yutulur şeyler olmadığını ve esas önemlisi, erkeklerin kadınlara düşman olduğunu fark ettirdi. Artık Türkiye’de kadınlar, erkeklerin kendilerine düşmanlık ettiğini fark etmeye, bundan söz etmeye, bunun biçimleri üzerine düşünmeye başladılar. Bu çok önemli bir şey. Çünkü erkekler kadınlara karşı çok derin bir düşmanlık yürütüyor. Bu, feministlere kadar hiç söz edilmeyen bir şeydi. Belki kadınlar eziliyor deniyor ama bu ayrılık ve düşmanlık ilk defa hissedilir bir şey oldu. Bu düşmanlığı fark etmenin kadınlar için çok devrimci bir şey olduğunu düşünüyorum. Belki de feminizm bu zaten. Yani kadınlardan yana olmak ama erkeklerin düşmanlığını fark etmek, buna karşı düşmanlık göstermek, buna karşı düşmanlık hissetmeyi bilmek. Çünkü kadınlar düşmanlık hissetmeyi de bilmiyorlar herhangi bir şeye karşı. Ve Türkiye’de kadınlar sokağa çıkamıyorlarsa bunun bir düşmanlıktan kaynaklandığını biliyorlar. Ve artık kadınlarla erkekler arasında bir çelişki olduğu –uzlaşalım ya da uzlaşmayalım– bu toplumun hafızasına nakşedildi. Bu, çok önemli bir şey bence. Mesela Türkiye’de yine kadın hareketinin sonucu tuhaf bir maço edebiyatının geliştiğini düşünüyorum. Yani daha önce maço olduğunu fark etmeyen adamlar maço olduklarını fark ettiler, tavır alıyorlar. Mizah dergilerinde maço bir yaratıcılık var. Kadın hareketiyle birlikte çıkmış, tanımlanmış bir maçoluk var.

M. AHISKA: Çatışmayı tanımak, kutuplaşma daha iyi, en azından ne yaşadığını bilirsin.

A. DÜZKAN: Mesela *Pişmiş Kelle* çok ilginç bence. Çok da kendini tanımlayan, kadınlar için eğitici, çok faydalı bir şey. Onu okumadan insan erkeklerin öyle baktıklarını, öyle düşündüklerini bilmiyor. Bilmeyebilir yani... Çok da tutarlılar. Mesela biz bir ilan vermek istedik. Basmadılar. Biz erkek dergisiyiz, dediler. Ne yaptıklarının bilincinde olarak yapıyorlar. Aynı üslupla cevap verecek kadınlar olsa çok sevinirim. Edepsiz Kadınlar Ligi! Benzer bir kadın ağzı olsa, o kutuplaşma hoş bir şey.

M. AHISKA: Kültür tarihi, kaydedilmiş kültür tarihi büyük ölçüde erkekler tarafından yazılmış. Sonuç olarak erkeklerin damgasını vurduğu bir kültür. Bunun dışında laboratuvarı yaratılacak bir kadın kültürü olduğunu düşünmüyorum ben. Ama bu, kadınların kültür içinde hiç yeri yok, demek de değil. Belki gizlenmiş, gölgelenmiş, üstü örtülmüş, kaydedilmemiş bir kadın kültürü var tarih boyunca. Bunu araştırmak, ortaya çıkarmak çok önemli geliyor bana. Bu gündeme geldiği zaman, kadınların kültür içindeki varlığı ifade edildiği zaman, tarihe birdenbire başka bir faktör ekleniyor. Her şeye bir yeniden bakış, belki bir kopuş...

A. DÜZKAN: Bu kadar keskin dönüşümlere, kopuşlara inanmıyorum ben. Faydası olmayacağından değil, olabileceğine inanmıyorum. Bunlar Batı'da yazılan, konuşulan, tartışılan şeyler... Kişisel olarak en sevdiğim sanatçıların çoğu erkek. Tarkovski'yi çok beğenirim mesela. Kadın düşmanıdır. İsmet Özel'i beğenirim, kadın düşmanıdır.

M. AHISKA: Bizim böyle bir lüksümüz yok ama. Kültürle, sanatla ilgileniyorsan, karşına çıkanların çoğu erkek. Tabii ki seveceksin, başka bir çaren yok. Bu çerçevenin tümüyle dışında durmak mümkün değil.

A. DÜZKAN: Doğru. Sanatın biraz daha özerk bir alan olmasını tercih ediyorum kişisel olarak. Orada her şey olmalı, kadın düşmanlığı ve erkek düşmanlığı dahil buna...